

Паэзія й праўда жыцця: Янка Юхнавец

У амэрыканскай паэзіі — Эзра Паўнд, Томас Эліат. У летувіскай — Мікалоюс Чурлёніс. У расейскай — Велемир Хлебников, Іосиф Бродский. У беларускай — Янка Юхнавец. Такое збліжэньне й супастаўленьне вельмі адрозных аўтараў, бязумоўна, «прыцягнутае», умоўнае, але, разам з тым, дазваляе празь вядомае зьведаць нязведанае, убачыць месца паэта ў літаратуры. Праз чужынскае — сваё.

*Геніямі й генамі чужымі захапляемся.
Пазьзеленыя ступкі ўсёткі,
паміж імі ёсьць — наша,
атрыманая ад Часу вечнага.*

[186]¹¹⁷

Так, менавіта нязведанае, бо нягледзячы на тое, што ймя мысьляра, паэта, празаіка, драматурга, перакладчыка, мастака, скульптара, выдаўца Янкі Юхнаўца трывала ўзгадваецца побач зь імёнамі іншых пісьменьнікаў-эмігрантаў, ягоная творчасць паранейшаму застаецца *terra incognita*. Нават горш — *прыблізнаўяўленая*, бо выдадзены на Беларусі зборнік «Сны на чужыне» стварае ў чыгача памылковае ўражаньне веданьня пісьменьніка. Астатнія ж зборнікі, выдрукаваныя ў ЗША, —

¹¹⁷Усе цытаты ў гэтым нарысе са зборніка «Дань майго часу».

хутэй размножаныя машынапісы, бо выдаваліся самім аўтарам па 5—10, зрэдку 15 асобнікаў, і бачылі-чыталі іх лічаныя асобы.

Знаёмства з творчасцю пісьменьнікаў беларускага замежжа адбываецца звычайна адначасна са знаёмствам зь іхнымі біяграфіямі, пэрыпэтыямі лёсаў, жыцьцёвымі шляхамі, што сваёй пакручастасьцю недзе паўтараюць гістарычны шлях Беларусі.

Зь Юхнаўцом адбылося інакш. Па сёньня вядомыя адно агульныя рысы ягонай біяграфіі, як кажуць, пункты адбыцьця й прыбыцьця. Свой жыцьцёвы маршрут паэт раскрываць ня хоча, хавае ад староньняга вока, як хавалі ў свой час географічныя карты першапраходцы ў пошуках зямлі запаветнай, абыцанай. «Нарадзіўся-памёр»,¹¹⁸ — адказвае ён на неаднаразовыя просьбы напісаць аўтабіяграфію. «Мая біяграфія — у вершах, у зацемках». У гэтым, па ягоным уласным прызнаньні, — нелюбоў да ацэнкі творчасці на ўзор «жыў-быў».

А ўсё ж патрэба больш-менш падрабязнага апісаньня жыцьця й творчасці паэта адчуваецца востра. Бо «Біябібліяграфічны даведнік беларускіх пісьменьнікаў» ужо ўзаконіў факталічныя недакладнасьці. І «міт» Юхнаўца, народжаны на эміграцыі, знайшоў працяг ужо на бацькаўшчыне.

*Я ніжуся быць паэтам, а ня мітам,
у Часе апрацаваным майго жыцьця...*

[188]

Зрэшты, у сваёй працы «Жыцьцё паэта» Лоўрэнс Кіпкін вылучыў тры моманты жыцьця-біяграфіі, калі паэт уступае ў дыялёг зь лёсам і ўласнай творчасцю, «канстатуе жыцьцёвы вопыт»: 1. Момант прарыву, ініцыяцыі (initiation); 2. Час падраханьня, «збору камянёў» (carmonium); 3. Момант пераходу (tombeau), калі паэтычны набытак, ягоная душа, сутнасьць перадаюцца нашчадкам, пераемнікам.¹¹⁹ Можна гэтыя «пункты» і ёсьць адзіная сапраўдная біяграфія, якую нам трэба ведаць, якая адна толькі й важная для гісторыка літаратуры —

¹¹⁸ 'In my beginning is my end' (T. Eliot).

¹¹⁹ L. Kipkin. The Life of the Poet: Beginning and the Ending Poetic Careers. Chicago, 1981.

для мадэляваньня таго псыхалягічнага асяродку, у якім высьпявалі творы? Мусіць, мелі рацыю паэты, калі гаварылі пра пачатак-канец?

Згодна з канцэпцыяй Кіпкіна, празь ініцыяцыйны твор паэт упершыню знаходзіць сябе, надае свайму жыцьцю эпічны сэнс. У Юхнаўца такім творам стаўся верш «Вежы стрункія узвысіў замак», упершыню надрукаваны ў часопісе «Шыпшына». Па сутнасьці гэта невялікая паэма:

*Пад далінаю з куртатымі лясамі,
між скалаў сівых, абгрызеных вятрамі,
дзе лісьце клёны скідваюць увосень,
плачучы на лету рыжымі сьлязьмі, —
мінуўшчынай паніклай у прарэхі хмараў
вежы стрункія ўзвысіў замак.
Яго спакой і сьвятасьць мараў
вартуе толькі вольны вецер.
У ноч маўклівую калісьці
у роў глыбокі із вадою
зыходзіў месяц, каб із хмараў
ныраць у хвалі з галавою.
І тысячай залатых вачэй
ноч ціхая на яго глядзела.
І зоркаю дрыготнаю ярчэй
сьвяціліся празорцы вежаў.
Гады тут чынна гартавалі
мячы адважнейшых людзей.
І век для іх прывольля, славы
гады бяз жалю аддаваў.*

[189]

Ужо першыя радкі Юхнаўцовых вершаў сьведчаць: гэта — сапраўднае. Нават калі ў чытача няма поўнага разуменьня, ёсьць адчуваньне. І яшчэ — алюзіі да пачаткаў нашае літаратуры, да Трышчана, да Ластоўскага, да паэмы Купалы «На Куцьцю».

*Ды сьмерць тваю —
аплаціць сьмерць.*

*Ён цепліць сам агні ў пекле.
Яго прысуд,
што быў табе,
багіня Парка
сьціпла, пекна
яму самому прачытае.
А між тым,
з другіх плянэтаў
(якім 'шчэ сьніцца абарона латаў),
зь зямлі сьцюдзёнае,
памёрлай
сьмяецца, выдупіўшысь, атам, —*

пісаў у 1947 г. у сваім першым творы малады паэт.

Неразуменьне крытыкамі паэзіі Юхнаўца часта-густа прыводзіла да стварэння вобразу гэткай надсусветнай асобы, што вандруе па-за жыццём, над ім, або зводзіла яго паэзію да ілюстрацыі ідэяў знакамітых заходніх мысляроў.¹²⁰ Ах, якая спакуса знайсці філязофскія або паэтычныя аналёгіі: сюррэалізм, мадэрнізм, імажынізм... Ну, сапраўды, ці ж нельга, гаворачы пра паэзію Юхнаўца, прыгадаць знакамітае з Кручых:

«Расейская літаратура да нас — футурыстаў — была сьпірытычнаю й танклява-румзьліваю. Яна круцілася ў коле чорта — ухапіць чорта, выкрыць, праклясьці ці прынамсі нудна ўхваляць! Выратаваць некага й прадбачыць поўны й рашучы канец сьвету гэтага!..»¹²¹

Ці не пра тое ж кажа і Юхнавец: «Мяне папракалі, што не пішу патрыятычнай лірыкі. А для каго яна тут патрэбна, калі ўсе сьвядомыя». Але Юхнавец — не футурыст, гэта відавочна.

¹²⁰Пра Я. Юхнаўца напісана параўнальна няшмат. Першая на Беларусі праца — артыкул А. Бяляцкага «Цішыню не растлумачу анікому» (Роднае слова. 1993. №6). Тамсама варта адзначыць разьдзел у кнізе Я. Чыквіна «Далёкія і блізкія» (Беласток, 1997) і нізку матар'ялаў у часопісе «Крыніца» (1996. №2).

¹²¹А. Кручых. Апокаліпсис в русской литературе. М., 1923. С. 3.

Шмат гаварылася пра Юхнаўцову мадэрновасць, нават штучнасць, але Юхнавец настойліва паўтарае, што ўсё ў ім — ад фальклёру. У ягоных вершах больш фальклёрнага, народнага, чым у лубочных творах шмат якіх сучасных (і ня вельмі) паэтаў. Наўрад ці будзе перабольшаннем сказаць, што паводле паэта быцьцё выяўляе сябе праз фальклёрна-мітэлягічную традыцыю. У складаным фальклёрным палілёгу пераплятаецца мноства галасоў і пазыцый, розныя культурныя насласьні адбіваюцца адно ў адным, бы ў люстэрку. У іх выяўляецца нешта агульнае — след митэлягічнай сьведомасьці. І суразмоўе культураў адбываецца ўжо на вэрбальным узроўні. Нават у перакладах — Паўнда ці каго з антычных аўтараў — заўсёды застаецца юхнаўцоўскае, нацыянальнае, першаснае. Гучыць хор — у антычным яго значэньні, — як вызначальны голас, што ўзвышаецца над голасам кожнага асобнага ўдзельніка трагедыі. Беларускі голас Юхнаўца.

Ужо выказвалася думка пра пошукі-стварэньне Юхнаўцом Эдэму, страчанага Раю, Саду. Гадамэр вызначаў мову як «усеахопную перад-тлумачальнасць сьвету»,¹²² што па сваёй генэзе ўзыходзіць да хайдэгераўскага значэньня мовы як разьбіцьця сьвету. Мова ёсьць разьбіцьцё (Aufriß) сьвету ў тым сэнсе, у якім мы гаворым пра закладаньне саду. Закласьці Сад ня значыць проста «растлумачыць» яго, быццам ён існуе ўжо і нам застаецца адно спасьцігчы ягоную будову. Закласьці Сад — значыць стварыць яго й пры гэтым зруйнаваць, перайначыць тое месца, на якім мы яго пасадзім. Зь іншага боку, закласть сад — ня значыць зрабіць па падрыхтаваным праекце такое, чаго няма й не было ў задуме-плянах тае зямлі, якой і прызначана стаць Садам. Мы не прыдумваем Сад, як і абстрактны плян ягонага жыцьця; яны існуюць, хоць іх яшчэ й няма. Ён закладзены ў зямлі, бо зямля мусіць стацца Садам. Зямля бяз Саду — не зямля яшчэ.

Той Сад — Беларусь. І Эдэм — Беларусь. І Юхнавец ня першы, хто зьведаў гэта. А хто быў першы?

¹²²H. G. Gadamer. Die Sprache ist die allumfassende Vorausgelegtheit der Welt. Begriffsgeschichte als Philosophie: Kleine Schriften. Bd. 3. Tübingen, 1972. S. 237—250.

*Ён, Хрыстос! Забыўся, можа?
Абвясціўся найперш у стадоле зь веткаў
між лесу Беларускага.*

[182]

Юхнаўцоў Сад бачыцца яшчэ — а мо' пераважна — як далучэньне да традыцыі, якую страцілі беларускія паэты, трапіўшы пад «жаронцы лёсу», як далучэньне да традыцыі, зь якой яны ня былі злучаныя. У сваёй працы «Традыцыя й індыўідуальны талент» (1919) Т. Эліат сьцьвярджае, што традыцыю нельга насьледаваць, атрымаць у спадчыну; за авалоданьне ёю трэба змагацца, працаваць. Гэта пагляд на культуру аўтсайдэра, эмігранта, ДП, якому анічога ня дорыцца, які мусіць усё пачаць спачатку.¹²³

З аднаго боку — Традыцыя, да якой імкнецца паэт. З другога — фармальныя прыкметы відавочна другасныя ў традыцыі. Як зазначыў Кэнэр, «пакаленьне Паўнда ды Эліата навучылася пановаму асэнсоўваць мову».¹²⁴ Паэт-мадэрніст (а мо' проста *сучасны паэт*?) заяўляе свае правы на спляцэньне гісторый, культур, імёнаў, і для яго аднолькава роднасным набыткам стаецца Эсхіл, Скарына, Гусоўскі, Сартр, Ніцшэ... У вершы «Пра мастацтва» (1950), з эпіграфам з Цвэйга «Абавязак у мастацтве — выкажы свае перакананьні», Юхнавец піша:

*Пятнялы Час разьвіць у сіле Боскай
не маляваць краіну Беларускую
знакамі, прыклеенымі із цэмэнту
да помнікаў.*

¹²³ ДП (ад ангельск. *displaced persons* — перамешчаныя асобы) — людзі, якія ў выніку вайны аказаліся па-за межамі свае краіны. Цікава, што выраз «перамешчаная асоба» Эліат выкарыстоўвае таксама ў артыкуле пра Энэіду (T. S. Eliot. *Virgil and the Christian World* // T. S. Eliot. *On Poetry and Poets*. NY., 1961. P. 143). Ён ужываецца ў дачыненні ангельска-амэрыканскай культурнай мяжы — мяжы традыцыі.

¹²⁴ Н. Kenner. *Ezra Pound // Voices and Visions: The Poet in America*. NY., 1987.

[114]

Так праз чужынскія рэаліі, праз словы, што ўяўляюцца чужымі (а мо' толькі забытымі?), паўстае вобраз Беларусі. Юхнаўцовай Беларусі, дзе вызначальным стаецца не ручнік, не васілёк, ня песьні жалбы на жалейцы.

Малады чалавек, які як паэт нарадзіўся на чужыне (мабыць, варта падкрэсьліць — адзіны з усіх беларускіх пісьменьнікаў на эміграцыі), асэнсоўвае сябе:

*Я чужынец.
Прыгаство захоплівае кляштор.
Я палоньнік красатосьці.
...Я палоньнік у лягеры Гасподнім.*

[172]

Можа, напісаны ў 1947 г. у Баварыі верш «Нобэлеўскія прэміі» падаўся б некаму сьмяхотным, але гэта быў шлях паэта, на дзіва ясны (але не празрысты). Шлях узвышэньня творцы, якому пашчасьціла адразу знайсці, зразумець сябе — і далей адно ня здрадзіць. Абраны шлях дазволіў шмат пазней напісаць:

*...цярплівым рыбаловам прывучыўся жыць.
З паплаўком блізу, абліччам-позіркам у
вірох,
плыву і плыў
лавіць, што злоўлена не было
ў вазёрах Айчыны.
Мова злоўленая (беларуская наўвече)*

*трымалася ў памяці і з задавальненьнем
яе багацьце разьдзяліць далёка ад Айчыны.*

[187]

Ужо ў першым творы Юхнаўца прысутнічае плынь сьвядомасьці, маналёгі-разважаньні — для сябе, дзеля сябе, калі чытач аказваецца ў ролі *надсьлухача*. Аўтар — не суразмоўца, ён нават ня вельмі клапоціцца, каб яго разумелі. Адсюль, магчыма, і

такая адметнасць ягонае паэзіі, як яе *празаізм*. Зрэшты, Юхнавец сам кажа, што для яго няма розніцы між паэзіяй і прозай.

*Вершы твару бліжэй да прозы —
люблю, што люблю, але ўмэт
ўздымаю крылы вольнага Пэгаса.*

[186]

У прозе, створанай за межамі Беларусі, па сваёй значнасці мэмуары, успаміны займаюць ці ня першае месца. Акрэсленыя мэмуараў як жанру — даволі плыткае. Як заўважыў Поль дэ Мэн, «і тэарэтычна, і эмпірычна аўтабіяграфіі зь цяжкасцю можна акрэсліць адзіным азначэннем; кожны прыватны выпадак падаецца выключэннем з правіла».¹²⁵

Час — адзін з асноўных герояў у рамане (а мо' ўспамінах?) Я. Юхнаўца «Яно». Апроч рамана й шэрагу апавяданняў ёсць яшчэ «Запіскі» — успаміны-роздумы па жанры (а мо' раман?), якія ахопліваюць падзеі духовага жыцця аўтара:

«Мне было 10 год узросту (можаце верыць), я зразумеў недругарадным значэннем жыццё ня толькі маіх бацькоў, а ўсяго агулу людзкай масы беларусаў у ваколіцах маёй вёскі. Кожнадзённае жыццё сялянаў ня ішло ў адпаведнасць (на кароткі час) устаноўленай Кастрычніцкай рэвалюцыяй у Расеі, і няпрылучаных да яе «нацмэнаўскіх» тэрыторыяў. Я чуў ад бацькі, ад бацькоў свайго роду: «З хутароў уцяклі тыя, тыя». Мне было цікава (калі пасьвіў жывёлу зь вясковым пастарам) аглядаць пакіненныя сялібы. У блізасці лес, крынічныя рачулкі (падземныя ключы), уежджаныя дарогі да сялібы, пакінутыя вульлі для пчол і роўныя палеткі, зарослыя цяпер пустазельем. У мяне было адно цікавасць бяз патрэбнасці нейкай справядлівасці (саплявак яшчэ быў), карысць вартасці гэткай гістарычнай дзейнасці ўладаў. Магчыма, я стаўся тады дарослым чалавекам. Некаторы час аставаўся прыхільнікам уладаў. А

¹²⁵P. de Man. *Autobiography as Defacement // The Phetoric of Romantism*. NY., 1984. P. 67—81.

пазьней перамяніўся. Стаўся замкнёным у сабе адпраўнікам. Вось гэтак ствараюцца асабістасці ня «здробных паступкаў».¹²⁶

Асэнсаваць творчасць Юхнаўца ў кантэксце беларускай літаратуры нялёгка, як і зразумець, а, галоўнае, прыняць яе — гэтаму не ў апошнюю чаргу замінае яе «замкнёнасць», што неаднаразова і закідалася паэту. Але ён ідзе сваім апырчоным шляхам. У лесьце да Юхнаўца Віцьбіч пісаў:

«Маеце рацыю, калі асабліва не пераймаецеся з прычыны абьякавасьці некаторых да Вашае творчасці. Вы маеце сваіх чытачоў, кола якіх пашырыць час. Давялося мне таксама чытаць і Вашу прозу — няблага. Між іншым, надыйце у часе гутаркі зь дзядзькам Міхасём (Міцкевічам), які часта мяне наведвае, мы аднамысна прыйшлі яшчэ раз да выснаву пра нязвычайнасць Вашага запраўднага таленту. Прынамсі, ні да параўнання з Вамі розныя «агульнаразумелыя» паэты. Ідзеце з Богам сваім шляхам»¹²⁷.

Таму й гаворыць Юхнавец у адным са сваіх вершаў:

*Крытык мой, ты не ўзьнясеш мяне
да лёту птушак у паднябёсах.*

*Паэтычнай шумнасці ў воддалях Радзімы
ня было.*

Хто яе паслухае на чужыне?

*У снох хадзіў між ніў і селішчаў,
ледзь расплятаючы вузлы і з добрага і злога.*

*...дзіцём-маленцам навучаўся —
на зямлю ўпаўшы, радасна ўзьняцца.*

*І першы верш запаланіўся
каля падолу Мацеры-Айчыны.*

[186]

¹²⁶Янка Юхнавец. Запіскі... С. 87.

¹²⁷Ліст Ю. Віцьбіча да Я. Юхнаўца ад 17.05.1968, перахоўваецца ў прыватным архіве Л. Юрэвіча.